

Magyarország és az Egyesült Államok huszadik századi kapcsolatainak fél évszázada

Borhi László, *Nagyhatalmi érdekek
hálójában. Osiris–MTA
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet, Budapest,
2015. 504 oldal*

Borhi László, aki eddig már több kötetet is megjelentetett az Egyesült Államok és Magyarország viszonyáról a huszadik században, ismét nagy lélegzetvételű könyvvel rukolt elő.¹ Ezúttal a második világháború éveitől kezdve követi nyomon az amerikai–magyar viszonyt, amely a hidegháború évtizedei alatt természeténél fogva az amerikai–szovjet kapcsolatoknak volt alárendelve. A könyv nem könnyed és rövid olvasmány, hanem tudományos értekezés, annak minden elemével együtt. Így felvázolja a könyv elején a teoretikus háttérrel, amelyet azután kronologikusan kibont, számtalan eredeti dokumentumot idézve. Annak számára is körvonalazódik az egész történet, aki csak ezt a sűrű bevezetőt olvassa el. Több helyen jól kiemeli mondani-
valója lényegét – ezzel kívánja segíteni az olvasó eligazodását, ami a könyv felsőoktatásban való használatát is elősegítheti. Az ezt követő fejezetek időszakokra tagolva mesélik el Magyarország és a huszadik század legerősebb hatalmának kapcsolatait, bepillantást engedve a miértek mögé, a nagyszabású politikai vezérelvek, a gazdasági megfontolások és az ezek feszültségéből adódó kül- és belpolitikai problémák szintjén.

Az első fejezet az amerikai, brit és szovjet nagyhatalmi törekvések tükrében, ezen országok világháborús céljai fényében tekinti át Magyarország sorsának alakulását. Borhi szerint kifejezett amerikai–brit cél volt

hazánk német megszállása, így segítve a normandiai partraszállást katonai értelemben, hiszen a német megszállás óhatatlanul csapatkivonást jelentett Nyugatról. Noha többször csak közvetettnek tűnnek a felsorolt bizonyítékok, Borhi ragaszkodik ahhoz, hogy az elsődleges amerikai cél 1943 nyaratól a német megszállás kieroszakolása volt. Noha nem ezen múlt a nyugati partraszállás sikere, a példa világosan jelzi, hogy a háborúban a külpolitika a stratégiának volt alárendelve. Ebből következően a szerző kifejti, a magyar külpolitika vizsgálatánál mind a háborús évek második felére, mind az egész hidegháború idejére vonatkozólag a „mozgástér és kényszerpálya» fogalom párnál célravezetőbb lehet egy olyan szemlélet, amely a *nagyhatalmak nézőpontját* veszi figyelembe”. Ez nem más, mint a „nemzeti szuverenitás – nagyhatalmi hegemonia paradigma”. (35. old.) Tehát a mindenkori nemzetközi nagyhatalmi politika függvényében kell értelmezni Magyarország külpolitikai lépéseit.

A második fejezet azt vázolja, hogyan terjedt ki a hidegháború Kelet-Közép-Európára, de különösen Magyarországra: milyen nagyhatalmi nézőpontok dominálták a második világháborút közvetlen lezáró időszakot, s ez a magyarokra nézve milyen következményekkel járt. Hazánk nem volt stratégiai szempont az Egyesült Államok számára, ellentétben a Szovjetunióval, így a szovjet katonai megjelenés Magyarországon el is döntötte a kérdést: az ország szovjet befolyás alá került. Talán lesújtóan hat, de „az amerikai politika a valóságban nem hatott a térségben lezajló folyamatokra”. (79. old.) Sőt,

¹ Borhi László a Magyar Tudományos Akadémia tagja, korábbi munkái: *Magyarország a hidegháborúban* Budapest, 2005., *Magyar–amerikai kapcsolatok, 1941–1989*. Budapest,

2009. Jelenleg a Történettudományi Intézet tudományos tanácsadója, emellett a bloomingtoni Indiana University oktatója.

„az USA a legtöbb kérdésben igyekezett együttműködni a szovjetekkel, és saját érdekeinek a védelmére sem volt képes”. (79. old.) Ezek fényében az Egyesült Államok, noha egy demokratikus Magyarországot szeretett volna látni, nem tett semmit azért, hogy ne a szovjet-típusú kommunista állami berendezkedés szilárduljon meg, persze ehhez nem is voltak eszközei. A szovjetek pedig, mentesülve bármilyen komoly amerikai nyomás alól, hamar gazdasági és politikai csatlóssá tették Magyarországot, csakúgy, mint a többi, most már a szovjet blokkba tartozó közép- és kelet-európai országot. Ez magával hozta a kétoldalú gazdasági kapcsolatok romlását párhuzamosan az amerikai érdekeltségek politikai indíttatású felszámolásával, amint az az elhíresült MA-ORT-esetben is történt.

A következő fejezetben a szerző az 1948–1956 közötti időszakot tárgyalja. Csehszlovákia 1948-as betagozódása után kezdetét vette a hidegháború. Nem sokkal ezután Tito kiátkozását a kommunista blokkból rosszul elemezték az amerikaiak, és azt hitték, más országok követhetik a jugoszláv példát, így rossz stratégiával fordultak ezen országok, köztük Magyarország felé. 1949-től megindultak a kelet-közép-európai térség szovjet csatlósállamainak destabilizálásra irányuló törekvések: kezdetét vette a lélektani és gazdasági hadviselés, részben ennek volt köszönhető az is, hogy 1951-re a kétoldalú kapcsolatok a mélypontra estek. Ekkortájt nagyon erős volt az amerikai gazdasági hadviselés, melyet azonban nem a politikai vezetés, hanem a lakosság szenvedett meg elsősorban. A lélektani hadviselés propagandaeszköze elsősorban a rádió volt, de ballonokat is küldtek, illetve az Egyesült Államok budapesti követsége is bocsájtott ki kiadványokat. Noha messzemenő célokat nem értek el, mégis emelték a remény szintjét, és érezhetőbbé tették a kapcsolattartást a nyugati világgal, illetve csökkentették a rendszer eleve alacsony hitelét. Mindezek azonban nem váltak meghatározó jelentőségű lépésekké, mint Borhi fogalmaz, „hasonlóan [...]

a gazdasági korlátozásokhoz, a pszichológiai hadviselés sem váltotta be a hozzá fűzött vérmes reményeket”. (125. old.) A forradalmat megelőző közvetlen időszakban is ellentétes vonalak voltak felfedezhetők az Egyesült Államok kelet-európai politikájában: a destabilizálás mellett a tárgyalásos megoldás is teret kapott – egyik sem tűnt átütő sikernek.

A könyv negyedik fejezete az USA viszonyát taglalja az 1956-os magyar forradalomhoz. Az amerikaiakat az események váratlanul érték, s noha Magyarország semlegességét akarták elérni, ez nem sikerült. Gyenge hírszerzési jelentések, a szuezi válság zavaró volta, a Nagy-kormányral kapcsolatos amerikai ellenérzés, esetleges szövetségi támogatás hiánya – mind-mind a siker ellen hatott. Az igazi amerikai segítség a forradalom után érkezett az ENSZ-ben és a menekültek segítségével. A forradalom témát illető legfontosabb hatása az amerikai külpolitika térésére irányuló törekvéseinek változása volt. Ahogy Borhi fogalmaz, „a felszabadítás és a feltartóztatás elve egyaránt kudarcot vallott”, ezért „meghirdették a *békés kapcsolatépítés politikáját*”. (171–172. old.) Nagy stratégia fordulat következett be tehát az amerikai külpolitikában az európai szovjet befolyás alá eső országok tekintetében. A korábbi destabilizálás helyett 1956 példája után az itteni rezsimek megszilárdulása volt a cél, annak reményével, hogy elérhető lesz ezen országok minél nagyobb autonómiája a szovjet blokkon belül, ha már függetlenségükre nem nyílt mód.

Ezt követően Borhi a forradalom utáni időszakot tárgyalja. 1956 után a kapcsolatok mélypontra zuhantak: megkorlátozások következtek, melynek során számos embert ítéltek halálra, és hosszú évekig terhelte a kétoldalú kapcsolatokat Mindszenty József hercegprímás ügye is, aki a budapesti amerikai követségen talált menedéket. A magyar külpolitika ezidő tájt fokozottan a szovjet–amerikai viszonytól függött, mert megpróbálta a szovjet érdekeket segíteni. Gazdaságilag ugyanakkor lassan egyre inkább a nyugati világ fele sodródott, hiszen kölcsönök és bizonyos

áruccikkek csak onnan érkezhettek. Ezt a „harapófogót” (178. old.) Magyarországnak el kellett viselnie, és ennek tükrében kellett alakítani külpolitikai lépéseit. A Kádár-rendszer ideológiai alapozottságú volt, de ezen keretek közt megpróbált a legnagyobb pragmatizmussal viszonyulni a világhoz. Az USA a „felszabadítás” elvének feladása után inkább a gazdasági kapcsolatokra helyezte a hangsúlyt, mert „a stabilitás és kiszámíthatóság lett a legfontosabb érdek”. (175. old.) Ez a szempont-kettős „újra felülírta a nemzeti függetlenség elvét”. (175. old.) A viszony csak igen lassan kezdett javulni 1960-tól, és végül is az Egyesült Államok kényszerítette ki az általános amnesztiát 1963-ra, amely alapfeltétele volt a két ország közti kapcsolatok rendezésének. A remélt magyar autonómia a blokkon belül láthatóan növekedett, és az „amerikaiak számára a belső átalakulás mintaállama az 1970-es évek második felére Magyarország lett”. (181. old.)

A hatodik fejezet az 1964 és 1967 közti időszakra helyezi a hangsúlyt. A tervezett „hidépítés” ellentmondásos procedúra volt, és végezetül Magyarország esetében sikertelen is. Az amerikaiak elsősorban a külkereskedelmen keresztül igyekeztek felpuhítani a rezsimeket, de stabilizációt kívántak látni, nehogy túlzott nacionalizmus miatt újabb konfliktusok törjenek a felszínre. Magyarország az 1963-as amnesztia után külföldi, elsősorban amerikai hitelekhez akart jutni, de a Mindszenty-kérdés, a vagyoni jogi vita és különösen a vietnámi konfliktus miatt ezek a lépések késlekedtek. Ugyanakkor a kulturális „puha erőnek” nagy szerepe volt az Egyesült Államok népszerűsítésében: a Budapesti Nemzetközi Vásáron való 1965-ös első megjelenés, amerikai filmek és zene mind nagyon népszerű volt Magyarországon. Tipikus módon „az amerikaiak a kulturális cserében, a magyarok pedig a gazdasági, kereskedelmi kapcsolatokban voltak érdekelték”. (245.

old.) Bár 1967-ben követszere történt, a kétoldalú viszony messze elmaradt a legtöbb szocialista országhoz képest.

A következő fejezet az enyhülés időszakát elemzi, mely periódust az 1968-as csehszlovák események terhelték kezdetben, de az enyhülést nem tudták megakadályozni, mert a nyugati hatalmaknak ez nem állt érdekében. Az amerikaiaknak be kellett látni, hogy „a kelet-európai felszabadulás egyetlen esélye a Szovjetunióban bekövetkező változás maradt”. (256. old.) A Lyndon Johnson elnök által korábban meghirdetett „hidépítés”-t a Nixon–Kissinger páros a hatalmi erőegyensúly pragmatista alkalmazásával próbálta a valóságba átültetni, így kívánt eredményt szerezni az enyhülésnek. Mintegy elismerték és pozitívnak tartották Moszkva hegemoniáját Közép-Kelet-Európában mint stabilitási tényezőt. Így volt ez az USA magyarországi politikájában is, ahol a gazdaságpolitika és a lélektani hadviselés tengelye körül mozgott az amerikai aktivitás. A képzeletbeli amerikai listán Lengyelország és Románia volt a két legkedvezményezett ország ekkor; Magyarország a harmadik helyen állt. 1969 végén Amerika engedélyezte magyar kereskedelmi kirendeltség nyitását New Yorkban. Ezután azonban stagnálás állt be, s olyan ügyek, mint a Mindszenty-probléma vagy a Szent Korona esetleges hazaszállításának kérdése nem vitte előre a kétoldalú kapcsolatokat.

A nyolcadik fejezetben Borhi a hetvenes évek nagy részét tárgyalja, mely pozitív időszaknak számított a két ország kapcsolataiban, elsősorban a jobb szovjet–amerikai viszonynak köszönhetően. Az 1970-es évek lefelé mozdítottak a kétoldalú viszony skáláján, de egyre pozitívabb kilátásokkal. Az 1974-es Jackson–Vanik-kiegészítés is hátráltatta a legnagyobb kereskedelmi kedvezmény elvének odaítélését a magyar fél számára.² „Az 1976–1978 közötti időszak – az előző évekkel

² A Henry M. Jackson és Charles Vanik kongresszusi páros nevével fémjelzett 1974-ben elfogadott kereskedelmi törvény kiegészítése.

Lehetőséget adott arra, hogy az Egyesült Államok az egyes országoknak adható úgynevezett legnagyobb kedvezmény elvét az emberi jogok

ellentétben – a magyar–amerikai kapcsolatok *addigi legsikeresebb korszaka lett*”, melynek eredményeképpen először kulturális, oktatási, tudományos és műszaki egyezményt írták alá a felek, majd a koronaékszerek állandóan késleltetett visszaadása is megtörtént 1978-ban. (340. old.) Ugyanennek az évnek sikere a magyar–amerikai kereskedelmi szerződés megkötése a legnagyobb kedvezmény elve alapján.

Mind ezek után Borhi a Reagan-korszakal ismerteti meg az olvasót. A Szovjetunió afganisztáni bevonulása után a szovjet–amerikai kapcsolatok ismét mélypontra zuhantak vissza, de a magyarok meg akarták őrizni az addigra kialakult jó viszonyt az Egyesült Államokkal, mintegy közvetítő státusban a két hatalom között. Magyarország kilátásait és lépéseit a gazdasági kényszer határozta meg, de a Moszkvától való politikai függőség árnyékában. Erősödtek a gazdasági kapcsolatok (és egyben az ebből fakadó kiszolgáltatottság) és az amerikai kulturális befolyás is, főleg könyvek és filmek formájában. Az USA a „differenciálási politikát” alkalmazta, azaz az egyes országok Amerika érdekeinek megfelelő lépésekért kaptak jutalmakat. A kiújult szovjet–amerikai ellentétkor került sor George Bush alelnök 1983-as magyarországi látogatására, mely pozitív élmény volt. 1983-ban Soros György megjelenése újabb rést ütött a falon. A magyar helyzet eközben gazdasági értelemben egyre romlott, s az amerikai kultúra továbbra is terjedt (lásd McDonald’s), s az általános amerikai–magyar kapcsolatok tovább javultak. Ahogy Borhi írja, „korlátaival együtt kialakulóban volt tehát egy különleges kapcsolat, melynek eredményeként *Magyarország az Egyesült Államok egyik legfontosabb partnere lett a vasfüggöny mögött*”. (384. old.)

Az utolsó fejezet a leghosszabb – noha ez tárgyalja a legrövidebb időszakot –, nem véletlenül. A rendszerváltás időszakáról a lényegi megállapítás – és ez az egész könyv

tézise – az, hogy a rendszerváltás nem szovjet vagy amerikai szándék nyomán következett be. Noha a Gorbacsov nevével fémjelzett reformok elősegítették azt, a változást sokkal inkább a szocialista országok belpolitikai helyzete indukálta – változást, amelyet senki sem vizionált Nyugaton még 1988–1989-ben sem. Sem a szovjet vezetés, sem Nyugat-Európa nem állt készen, és nem akart gyors változásokat a blokkban. Borhi meggyőzően mutatja be, hogy egyik nyugat-európai ország sem volt felkészülve, vagy kívánta a gyors és mélyreható változásokat látni, mert féltek, hogy ez veszélyeztetné a térség stabilitását. Ennek jó példája volt Bush elnök 1989 nyarán tett látogatása Lengyelországban és Magyarországon, vagy a máltai csúcs („Hatása a hidegháború végkifejletére elhanyagolható volt” – fogalmaz Borhi), ahol újra megmutatkozott az amerikai stratégia: stabilitás mindenekelőtt. (464. old.) Az igazán új korszak Antall József, az újra függetlenné vált Magyarország miniszterelnökének washingtoni útjával indult meg 1990 őszén.

Borhi László könyve hatalmas vállalkozás eredménye, gigantikus kutatómunkán alapszik, és az annak alapján megismert eredményeket és azokból levont konklúziókat mutatja be alapos részletességgel, éppen ezért a korszakot bemutató kötetek megkerülhetetlen darabjává vált máris. A háttérviszonyok ismertetése éppen olyan alapos, mint a kiemelt esetek bemutatása, a megfigyelések helytállók, és az olvasó mindig nemzetközi kontextusban láthatja a magyar–amerikai kapcsolatok 1942-től megírt történetét. A könyv azonban nem az átlagolvasónak készült. Tudományos munka, amelyet elsősorban az egyetemek történész oktatói és hallgatói fognak leggyakrabban forgatni.

PETERECZ ZOLTÁN

tiszteletben tartásához kösse. Ez a törvényki-egészítés elsősorban a Szovjetuniót érintette,

ahonnan számos zsidó származású ember kivándorlását segítette elő a törvény.